

УДК 811.111:81'28

Валентина Гладка

доктор філологічних наук, доцент
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Чернівці, Україна
ORCID ID 0000-0002-2732-3817
hladka_valya@yahoo.fr

ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КОГНІТИВНОГО ТА КОНОТАТИВНОГО КОМПОНЕНТІВ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ЗНАЧЕННІ

Анотація. У статті представлено результати дослідження специфіки фразеологічного значення, зокрема співвідношення предметно-логічного (або когнітивного) та конотативного компонентів у його структурі, а також наповненості останнього. Доцільність виокремлення особливого, відмінного від лексичного, значення у фразеологізмах, яка віддавна є однією із центральних проблем лінгвістичних студій, вирізняє їх від слів, змінних словосполучень і речень нефразеологічного характеру. Для реалізації поставленої мети використано комплекс традиційних і новітніх методик фразеологічного опису та аналізу, які дозволили виявити характер взаємодії фразеологічних компонентів, мотиваційні основи формування фразеологічного значення а також образи, які лежать в його основі. Виходячи із доробок сучасної лінгвістики, які постулюють «блочну організацію» семантики мовних одиниць, автор поєднує денотат і сигніфікат фразеологічного значення в один макрокомпонент – когнітивний, або денотативно-сигніфікативний, який охоплює формальну й змістову частину значення. Щодо конотативного компонента, то в семантиці фразеологізмів він зливається з предметно-логічною інформацією, оскільки процес номінації та сприйняття навколишньої дійсності за допомогою цих одиниць має емоційно-інтелектуальну природу. В структурі конотативного компонента фразеологічних одиниць автор виокремлює чотири взаємопов'язані та взаємовизначальні складники: емоційний, експресивний, оцінний та культурний. Завдяки такій багатоконцентній структурі значення фразеологізми постають як полілексичні номінативно-характеризувальні знаки, внутрішня форма яких зберігає колективний досвід чуттєвого сприйняття об'єктів дійсності з різним ступенем виразності, систему світоглядних позицій, естетичних оцінок, норми мовленнєвої та позамовної поведінки мовного колективу.

Ключові слова: фразеологізм; фразеологічне значення; семантичне значення; структура значення; денотат; сигніфікат; конотат; когнітивний компонент.

1 ВСТУП

Постановка проблеми. Від самого зародження фразеології питання дефініції значення усталених сполучень залишається дискусійним. Підґрунтям перманентних наукових суперечок стала запропонована Баллі (Bally, 1951) «теорія еквівалентності», за якою мовна одиниця отримує статус фразеологічної одиниці (далі – ФО), якщо її можна замінити одним словом-ідентифікатором, еквівалентним їй за значенням (Bally, 1951, с. 74–75). Услід за ним, одні лінгвісти наполягають на тому, що ФО, як і словам, властиве лексичне значення (Левит, Мордвилко, Шанський та ін.); другі – на тому, що зі словами можна ототожнювати лише фразеологічні зрощення (Виноградов, Ларин, Lamigou, Klein та ін.); треті – на існуванні особливого фразеологічного значення, абстрагованого певною мірою від семантики компонентів цього виразу (Алефіренко, Кунін та ін.). Розпочатий у кінці ХХ ст. новий етап фразеологічних досліджень, якому характерні прагматичний, соціокультурний, психолінгвістичний, когнітивний, лінгвокультурологічний, уможлиблює не лише перегляд, а й нове потрактування традиційних питань загальної фразеології, зокрема фразеологічного значення, чим і зумовлено актуальність запропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку науки про усталені словосполучення специфічність фразеологічного значення визначають протиріччям між цілісністю значення і полілексичністю ФО, а також складністю його структури. Основне

призначення цих одиниць полягає у вторинному відтворенні мовної картини світу, збагаченому досвідом інтелектуально-емоційного освоєння носіями мови відповідного «шматочка дійсності» шляхом переосмислення наявних у мові знаків, а також у вираженні оцінки й ставлення мовця до об'єктів дійсності (Городецька, Сукаленко, Телія та ін.). Відтак ФО витлумачують як «складені номінативно-характеризувальні знаки, внутрішня форма яких зберігає колективний досвід чуттєвого сприйняття об'єктів з різним ступенем виразності» або як «мовні одиниці з експлікованим виражально-зображальним ефектом, сформованим на основі переносного значення слова» (Шаповал, 2003, с. 8). Саме таке розуміння ФО й відрізняє їх не лише від слів і змінних словосполучень, а й від усталених словесних комплексів як одиниць первинної номінації.

Мета статті. У площині розглянутих вище поглядів на специфіку фразеологічного значення постає питання співвідношення предметно-логічного (або когнітивного) та конотативного компонентів у його структурі, а також наповненість останнього, в чому, власне, й полягає мета нашого дослідження.

2 МЕТОДИ

Поставлена мета зумовила використання комплексу методів, серед яких: метод фразеологічного опису застосовано для відбору фразеологізмів сучасної французької мови з центральних періодичних видань та їхньої ідентифікації; аналіз контекстуального оточення виявив характер взаємодії фразеологічних компонентів; за допомогою методу когнітивного аналізу виявлено мотиваційні основи формування фразеологічного значення; елементи компонентного та етимологічного аналізів уможливили представлення образів, які лежать в основі фразеологічного значення.

3 РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

Традиційно в семантичній структурі ФО виокремлюють три компоненти: денотативний, сигніфікативний та конотативний (Жуков, Кунін, Тепляков та ін.). Однак, останнім часом набуває поширення теорія «блочної організації» семантики ФО, за якою всю інформацію, що міститься у ній, розподілено на кілька макрокомпонентів значення: граматичний, денотативний, оцінний, мотиваційний, емотивний та стилістичний (Артемова, 2002; Дубицька, 2011; Телія, 1996). Інколи науковці додають структурний, функціональний та етнокультурний компоненти (детальніше див. (Гладка, 2018, с. 140–141)).

Услід за сучасними дослідженнями семантичного значення мовних одиниць (Ковшова, 2012; Уфимцева, 1986), вважаємо доцільним об'єднати денотат і сигніфікат в один макрокомпонент – денотативно-сигніфікативний. Він поєднуватиме «формальну» частину – денотат (як понятійне ядро значення ФО, типове уявлення про об'єкти дійсності) та «змістову» частину – сигніфікат (як ментальну сутність, концептуалізацію смислу, зумовлену внутрішньою формою ФО, яка створює додатковість у самому членуванні світу в різних національних мовах).

Щодо конотативного компоненту, то, на думку лінгвістів, він є «семантичним залишком» (Жуков), «додатковим відтінком» (Ларин), «доважком» (Ужченко, Авксентьев) у семантиці ФО. Але в такому випадку постає питання: чи може бути додатковим той компонент, який відіграє провідну роль у значенні мовної одиниці? Алефіренко (1987), зокрема, стверджує, що «найістотнішими в лексичному значенні є денотативний і сигніфікативний аспекти, тоді як конотація постає як периферійна ознака. Для фразеологічного значення, навпаки, релевантним інгредієнтом служить конотація» (с. 20). Чорна (Черная, 1988) теж переконує: «найважливішими елементами смислової структури ФО є різноманітні конотативні (експресивні, емоційно-оцінні) та функціонально-стилістичні компоненти, які найчастіше домінують над денотативними та сигніфікативними семами» (с. 61).

Визнаючи перевагу конотації над денотатом, дослідники серед головних причин виникнення ФО називають ознаки денотативного характеру, зумовлені необхідністю

уточнення обсягу денотату (Демський, 1992, с. 242–243). Підвищена експресивно-емоційна насиченість і оцінка, як зазначає Тепляков (2005), безумовно, є важливими елементами смислової структури ФО, але специфіка їхньої семантики ними не вичерпується: для носіїв мови конотативне значення є лише супутним, «фоновим знанням» про позначуваний позамовний об'єкт (с. 159). Отже, протиставлення предметно-логічного (як когнітивного) змісту ФО конотативному (як емоційно-експресивному) можливе, на наш погляд, лише теоретично, оскільки в процесі комунікації ці два компоненти злиті воедино. До таких висновків дійшов, зокрема, Левицький (Левицкий, 1989): «Лексичне значення – це структурована цілісність, де емоційне невід'ємне від раціонального, логічного, а логічне – від власне мовного – синтаксичного» (с. 14). Психолінгвістичні дослідження Фрумкіної (Фрумкина, 2006) доводять, що «значення існує в свідомості носіїв мови не розчленовано; і при використанні мовної одиниці в мовленні її значення береться також у цілому, а не в окремих його компонентах» (с. 165).

У когнітивно спрямованих дослідженнях модель значення, окрім денотативної зони, містить також «людський фактор» – суб'єктивні модальності, які виражають ставлення мовця до позначуваного, емоційні та стилістичні аспекти, які беруть участь у мовленнєвій діяльності й відображені в семантиці ФО (Теля, 1996, с. 20). Відтак, останні постають як «знаки з максимально повним семантичним набором, кодифікованим у вигляді макрокомпонентів, які охоплюють граматику, денотацію, оцінку, мотивацію, емотивність, стилістичну маркованість» (Теля, 1996, с. 47). Тому експресивно-модальні та оцінно-емоційні елементи не доповнюють предметно-логічну інформацію значення ФО, а утворюють разом із нею діалектичну єдність: процес пізнання виражених фразеологічною семантикою реалій має емоційно-інтелектуальний характер.

Підтвердження цьому знаходимо у фактичному матеріалі. Так, синонімічному ряду (понад 30 одиниць) ФО зі значенням «бити(ся), лупцювати» характерна не лише яскраво виражена емоційно-експресивна насиченість, негативна оцінка, типовість для розмовної мови, а й додаткова вказівка на місце побиття (*péter la crâne, défoncer les dents, caresser les oreilles*), його учасників (*se faire mêler, se rafraîchir d'un coup de sabre*), наслідки (*faire la tête au carré, faire la tête comme une pastèque*), інтенсивність (*massacrer la tête, en faire de la chair à pâté, se battre comme un diable*) тощо. ФО іменують факти або явища дійсності переважно вже названі моноксемами (тут *(se) battre, frapper*), унаслідок чого їхня функціональна значущість не семасіологічна, а предметно-ситуативна. Завдяки денотативному аспекту значення ФО пов'язане з певною ситуацією, тому воно конкретніше, місткіше, а не тільки емоційно виразніше за значення моноксем.

Щодо наповненості конотата ФО та його структури, то, з погляду одних лінгвістів (Арнольд, Теля та ін.), він містить чотири компоненти: оцінку, емотивність, експресивність і функціонально-стилістичну забарвленість. Інші дослідники (Стернін та ін.) обмежують його оцінкою та емоційністю, або стилістичною забарвленістю та емоційно-експресивним компонентом (Кунін та ін.), або лише емотивністю, при цьому до сфери денотата вони залучають оцінку та експресивність (Шаховський та ін.). Філіппов зараховує до конотата емотивність і стилістичне забарвлення, а до сфери денотата – оцінку. З когнітивної точки зору, крім денотативної обробки, яка оперує знаннями про властивості позначуваного, варто виокремлювати також оцінку (інтерпретація позначуваного з позицій ціннісної картини світу), мотиваційну (операції з уявними або умоглядно уявними гештальт-структурами), емотивну (емоційно-оцінна реакція як відбиток пережитих емоцій), стилістичну (соціальне маркування умов мовлення), культурну (інтерпретація макрокомпонентів значення в просторі культури) (Ковшова, 2012).

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що в конотативному компоненті семантики ФО доцільно виокремити емоційний (емоційне ставлення до позначуваного), експресивний (виражально-зображувальне значення ФО, зумовлене образністю, інтенсивністю або емотивністю), оцінний (об'єктивно-суб'єктивне ставлення мовця до об'єкта) та культурний (відношення, що існує між образно-мотивованою формою ФО й включених до неї культурно

значущих асоціацій) складники, які мають різне співвідношення. Так, експресивність тісно пов'язана з емотивністю: без експресивності немає емотивності, водночас експресивність не обов'язково сполучена з емотивністю. Оцінку пов'язано з емотивністю причинно-наслідковими відношеннями: емоційне забарвлення присутнє лише там, де ФО містить елемент оцінки. Щодо культурного компонента, то ФО виникають у національних мовах на основі такого образного уявлення дійсності, яке відображає побутово-емпіричний, історичний або духовний досвід мовного колективу, безумовно пов'язаного з його культурними традиціями. Тому ФО, відображаючи фонову інформацію, яка містить систему світоглядних позицій, естетичних оцінок, норми мовленнєвої та позамовної поведінки, виконують роль еталонів, стереотипів національно-культурного світобачення.

4 ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Як підсумок, зазначимо, що аналіз співвідношення когнітивного та конотативного компонентів у семантичній структурі ФО показав, що вони не лише тісно взаємопов'язані, а й однаково важливі для фразеологічної номінації. Конотативний компонент ФО має не лише особливий статус у структурі її значення, а й специфічне наповнення, оскільки містить емотивність, експресивність, оцінку і культурний компонент. Водночас, у формуванні цілісного фразеологічного значення значну роль відіграє також образність, у вивченні якої полягає перспектива нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Алефіренко, М. Ф. (1987). *Теоретичні питання фразеології*. Харків: Вища школа.
- Артемова, А. Ф. (2002). Культурно-національна специфика английских фразеологических единиц и ее сохранение при переводе. *Университетские чтения*, 79–80.
- Гладка, В. (2018). *Неофразеологізація сучасної французької мови: лінгвокогнітивний аспект: монографія* [в 2 ч.]. Чернівці: Технодрук.
- Демський, М. (1992). Суть фраземи, її ономазіологічні функції та особливості номінації. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка*, 224, 240–269.
- Дубицкая, Е. В. (2011). *Проблемы мотивации значений идиом русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук*. Москва.
- Ковшова, М. Л. (2012). *Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры*. М.: Книжный дом «ЛИБРИКОМ».
- Левицкий, В. В. (1989). *Статистическое изучение лексической семантики*. К.: УМК ВО.
- Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. М.: Школа «Языки русской культуры».
- Тепляков, І. (2005). Фразеологічна семантика (на матеріалі деяких слов'янських мов). *Проблеми слов'янознавства*, 55, 156–163.
- Уфимцева, А. А. (1986). *Лексическое значение*. М.: Наука.
- Фрумкина, Р. М. (2006). *Психолінгвістика*. М.: Академия.
- Черная, А. И. (1988). Выявление синтагматических и парадигматических отношений на фразеологическом уровне. *Филологические науки*, 4, 61–67.
- Шаповал, О. В. (2003). *Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80–90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. Дніпропетровськ*.
- Bally, Ch. (1951). *Traité de stylistique française*. En 2 vol. Vol. I. Genève: Librairie de l'Université Georg & Cie S.A.

REFERENCES

- Alefrenko, M. F. (1987). *Teoretychni pytannya frazeologiyi [Theoretical issues of phraseology]*. Kharkiv: Vyshha shk. [in Ukrainian]
- Artemova, A. F. (2002). Kul'turno-nacional'naya specifika anglijskih frazeologicheskikh edinic i ee sohranenie pri perevode [Cultural and national specificity of English phraseological units and its preservation in translation]. *Universitetskie chteniya – University readings*. Pyatigorsk: Pyatigor. gos. lingv. un-t, 79–80. [in Russian]
- Gladka, V. (2018). *Neofrazeologizaciya suchasnoi francuz'koï movi: lingvokognitivnij aspekt [Neo-phraseologization of modern French language: linguocognitive aspect]*. (Vol. 1). Chernivci: Tekhnodruk. [in Ukrainian]
- Dems'kij, M. (1992). Sut' frazemi, її onomasiologichni funkcii ta osoblivosti nominacii [The essence of phrases, its onomasiological functions and features of the nomination]. *Zapiski naukovoï tovaristva im. T. SHevchenka – Notes by the Scientific Society T. Shevchenko*, 224, 240–269. [in Ukrainian]
- Dubickaya, E. V. (2011). Problemy motivacii znachenij idiom russkogo yazyka [Problems of motivation of the idioms'

- meaning of the Russian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva. [in Russian]
- Kovshova, M. L. (2012). *Lingvokul'turologicheskij metod vo frazeologii: Kody kul'tury [Linguocultural method in phraseology: Codes of culture]*. Moskva: Knizhnyj dom "LIBRIKOM". [in Russian]
- Levickij, V. V. (1989). *Statisticheskoe izuchenie leksicheskoy semantiki [Statistical study of lexical semantics]*. Kiev: UMK VO. [in Russian].
- Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]*. Moskva: SHkola "YAzyki russkoj kul'tury". [in Russian]
- Tepljakov, I. (2005). Frazeologichna semantika (na materiali deyakih slov'yans'kih mov) [Phraseological semantics (on the material of some Slavic languages)]. *Problemi slov'yanoznavstva – Problems of Slavic Studies*, 55, 156–163. [in Ukrainian]
- Ufimceva, A. A. (1986). *Leksicheskoe znachenie [Lexical meaning]*. Moskva: Nauka. [in Russian]
- Frumkina, R. M. (2006). *Psicholingvistika [Psycholinguistics]*. Moskva: Akademiya. [in Russian]
- CHernaya, A. I. (1988). Vyyavlenie sintagmaticeskikh i paradigmaticeskikh otnoshenij na frazeologicheskom urovne [Identification of syntagmatic and paradigmatic relations at the phraseological level]. *Filologicheskie nauki – Philological sciences*, 4, 61–67. [in Russian]
- Shapoval, O. V. (2003). *Komunikativno-stil'ovi parametri vtorinnoi nominacii v gazetno-zhurnal'nij publicistici 80–90-h rokiv XX stolittya [Communicative-style parameters of the secondary nomination in the journals of the 80–90's of the XXth century]*. Extended abstract of candidate's thesis. Dnipropetrovs'k. [in Ukrainian]
- Bally, Ch. (1951). *Traité de stylistique française*. En 2 vol. Vol. I. Genève: Librairie de l'Université Georg & Cie S.A.

Valentyna Gladka. Question of the Relation Between Cognitive and Connotate Components in Phraseological Meaning.

The article presents the results of the study of phraseological meaning, in particular the relation between cognitive (denotative-significative) and connotative components, as well as the completeness of the latter. The suitability of distinguishing a special, distinct from the lexical, meaning in idioms, which has long been one of the central problems of linguistic studies, tells them from words, variables phrases and sentences. Based on the achievements of modern linguistics, which postulate the "block organization" of semantics of linguistic units, the author combines denotation and phraseological meaning in one macrocomponent – cognitive, or denotative-significative, which will cover the formal and semantic parts of the meaning. Concerning the connotative component, in the semantics of idioms, it merges with the subject-logical information, since the process of nomination and perception of the reality with these units has an emotional and intellectual nature. In the structure of the connotative component of idioms, the author distinguishes between four interrelated and mutually dependent components: emotional, expressive, appraisal, and cultural. Due to this structure, the idioms appear as polylexical nominative-characterizing signs, the internal form of which retains the collective experience of sensory perception of objects of reality with varying degrees of expressiveness, a system of ideological positions, aesthetic assessments, norms of speech and extra-language behavior of a language team.

Keywords: idiom; phraseological meaning; semantic meaning; meaning's structure; denotate; significate; connotate; cognitive component.

*Received: November 02, 2019
Accepted: November 18, 2019*